

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ
JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl/Year: 5, Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 4

Aralık/December-2024

MAKALE BİLGİSİ/ARTICLE INFORMATION

**Tebdil-i Kıyafetten Araba Seyranlarına: Sultan II. Abdülhamid'in Araba
Seyahatlerinden Kesitlerle Başkent İstanbul'da Yapılan Bazı Düzenlemeler**

From Disguised Clothing to Horse Carriage Travels: Some Arrangements Made in Istanbul
with the Fragments of Abdülhamid II's Horse Carriage Travels

YAZAR/WRITER

Makul YILDIRIM

Dr., Iğdır Üniversitesi LEE

Dr., Iğdir University LEE

makulyildirim@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2645-7493>

Iğdır, TÜRKİYE

<http://doi.org/10.5281/zenodo.14413657>

Yayın Bilgisi/Publication Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Date Received: 15.11.2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 11.12.2024

Sayfa Aralığı/ Page Range: 1099-1119

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Yayıncı / Published by: Nihat DEMİRKOL / TÜRKİYE

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinde padişahlar, yapılması zorunlu olan birkaç dini merasim dışında padişah kimlikleri ile halka pek görünmezlerdi. Ancak kamusal alan ile ilgili gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi için halkın yakından gözlemlenmesi gerektiğini düşünen bazı padişahlar, tebdil-i kıyafet saraydan çıkmışlardır. Tebdil-i kıyafet ile halkın arasına karışan bu padişahlar düzenlenmesi gereken hususları yakından takip etme olanağı bulmuşlardır. Halk hakkında bilgi sahibi olmanın bir diğer yolu ise devlet tarafından görevlendirilen şahısların, halkın arasına karışmak suretiyle edindikleri bilgiler neticesinde hazırladıkları raporlar olmuştur. Kentin durumu ile ilgili malumat sahibi olmayı önemseyen Osmanlı padişahlarından biri olan Sultan II. Abdülhamid döneminde yaygın bir hafiyelik ve jurnal örgütünden istifade edilmiştir.

Tebdil-i kıyafet gezme ve jurnaller dışında kamusal alanı yakından gözlemlemenin bir yolu da padişahların çeşitli vesilelerle kent içinde araba ile yaptıkları seyahatler olmuştur. Sultan II. Abdülhamid, katılması gereken merasimlere gidiş ve dönüşleri esnasında güzergâh boyunca gözlemleyebildiği kent yaşamına karşı ilgisiz kalmamıştır. Seleflerinin aksine Cuma selamlığı dahil bütün merasimlere araba ile katılan Sultan II. Abdülhamid, yolculuk esnasında güzergâh boyunca dikkatini çeken hususlarda düzenlemeler yapılmasını istemiştir. Çalışma bu detaylar özelinde şekillenmiş olup konu ile alakalı arşiv belgeleri ile telif eserlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid, İstanbul, Araba.

ABSTRACT

In the early periods of the Ottoman Empire, sultans were not visible to the public with their sultan identities, except for a few religious ceremonies that were required to be held. However, some sultans, who thought that the public should be closely observed in order to make the necessary arrangements regarding the public space, left the palace in disguise. These sultans, who blended in with the public with their clothes that made them unrecognizable, had the opportunity to closely follow the issues that needed to be regulated. Another way to collect information about the public was the reports prepared by individuals appointed by the state as a result of the information they obtained by mixing with the public. During the reign of Sultan Abdulhamid II, one of the Ottoman

sultans who cared about having information about the situation of the city, a widespread spy organization was used.

Apart from disguised clothes and spies, another way to observe the public space closely was the sultans travels in the city by horse carriage on various occasions. Sultan Abdulhamid II, who was criticized as a sultan who confined himself to the palace, was not indifferent to the city life that he could observe along the route and from the ceremonies he had to attend. Unlike his predecessors, Sultan Abdulhamid II, who attended all ceremonies, including the Friday greetings, by horse carriage, made observations along the route during the journey and ordered arrangements to be made regarding the problems he detected after returning to the palace. The study was shaped specifically around these details and archive documents and copyrighted works related to the subject were used.

Keywords: Ottoman Empire, Abdulhamid II, Istanbul, Horse Carriage.

GİRİŞ

Osmanlı padişahları başkent İstanbul'da, Eyüp'e kılıç kuşanmaya gitmek ile Cuma selamlıklarına katılmak ve Ramazan ayında Hırka-i Saadet'i ziyarete gitmek gibi merasimler dışında padişah kimliği ile pek görünmezlerdi. Ancak padişahların kendi kimliğini gizleyerek tebdil-i kıyafet çıktıkları İstanbul sokaklarındaki gezintiler onların görünmezliğine halel getirmez ve padişahlar bu şekilde kamusal alanları gözlemleyebilirlerdi (Kırlı, 2018; 616-617). Halkın kontrol edilmesinin ve gözlemlemesinin bir yolu olarak başvurulan tebdil-i kıyafet gezintiler, Osmanlı padişahlarının XIX. yüzyıla değin sürdürdükleri etkili bir uygulamadır. Tebdil-i kıyafet gezmek, kaynaklarda “*tebdil-i kıyâfet, tebdil-i câme, tebdile çıkma*” şeklinde de geçer. Esasında hükümdarların veya idarecilerin kıyafet değiştirerek dolaşmaları Osmanlı Devleti'ne münhasır bir uygulama olmayıp, tarihte pek çok devlette de görülmüştür (İşirli, 2011). Bunun yanı sıra tebdil-i kıyafet örneklerine destan ve halk hikayesi türlerinde de rastlanmaktadır (Kumartaşlıoğlu, 2023).

Tebdil gezmek veya tebdil çıkmak, padişahların İstanbul'da kıyafet değiştirerek halk arasına karışmaları, gözlem ve denetimde bulunmaları anlamına gelmektedir. Kentte işlerin nasıl gittiği, buyrukların uygulanıp uygulanmadığı konusunda, saptamalarda bulunan padişahlar, saraya dönünce ilgililere yeni emirler vermişlerdir. Tebdil gezen

padişahın hem ihsanda bulunması hem de ceza uygulaması yerleşmiş bir gelenektir (Sakaoğlu, 1994).

Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyıldan itibaren padişahların tebdil gezdikleri bilinmektedir, bu yüzyılda Fatih Sultan Mehmed tebdil gezmiştir. (Ortaylı, 2008; 86) Kanuni Sultan Süleyman aynı şekilde tebdil-i kıyafet halk arasına karışan padişahlardandı (Sakaoğlu, 1994). Tebdil gezen padişahların birbirinden oldukça farklı kıyafetler tercih ettikleri bilinmektedir. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman sipahi, II. Ahmed Mevlevi şeyhi, III. Mustafa suyolcu, I. Abdülhamid softa, III. Selim humbaracı kıyafeti giyerek İstanbul'da dolaşmışlardır (Pakalın, 1983; 428).

Osmanlı padişahlarının tebdil gezmeleri hususunda, Sultan III. Murad'ın hekimliğini yapan Yahudi kökenli Domenico gözlemlerini aktarmıştır. Hekim Domenico padişahların tebdil gezme amaçlarının; şehirde olanları bizzat gözlemlemek, suistimallerin icabına bakmak ve yanlış aktarımların tesirinde kalmamak olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Sultan III. Murad'ın Ramazan ayında geceleri sıklıkla tebdil-i kıyafet dışarı çıktığını, büyük bir tevazu ile camileri ziyaret ettiğini, vaazleri dinlediğini ve ölülerinin mezarlarında namaz kıldığını da eklemiştir (Hierosolimitano, 2023; 90-96).

Sultan IV. Murad da gece saatlerinde tebdil-i kıyafet İstanbul sokaklarında dolaşmış ve kenti yoklamıştır (Koçu, 1950; 24). Onun gezintilerini diğerlerinden ayıran yönü sonuçlarıdır. Zira Sultan IV. Murad'ın bu teftişleri bazen çok kanlı cezalarla sonuçlanmıştır (Ortaylı, 2008; 86). Onun daha çok geceleri, yanında bostancıbaşı ile cellatlar olduğu halde, ara sokaklara dalarak kaçak işletilen meyhaneleri, bekar odalarını bastığı, içki ve tütün kullananları idam ettirdiği bilinmektedir (Sakaoğlu, 1994). Sultan III. Osman ise falan yerli Osman Ağa unvanıyla kahvede oturup konuşulanları dinlemiştir (Ortaylı, 2008; 86). Sultan I. Mahmud da tebdil dolaşan ve bu şekilde kenti teftiş eden bir diğer padişaktır (Uzun, 2013; 699).

Padişahların ikamet ettikleri saraylarda tebdil gezmelerinde kullanacakları atların muhafaza edildiği tebdil ahır denilen bir mekân mevcuttu. Buradaki atlar dikkat çekmemesi için has ahırdakiler kadar alımlı değildir ve koşum takımları da oldukça sadedir. Padişahların tebdil gezmeleri karadan yapıldığı gibi deniz vasıtaları ile de yapılabilirdi. Eğer deniz yolu tercih edilecekse padişah maiyetiyle beraber bostancı kayığında bu teftişi yapardı (Ortaylı, 2008; 86).

XVIII. yüzyıla gelindiğinde de bu uygulama devam etmiştir. Sultan III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim tebdil kıyafette dolaşarak kentte olan bitenleri yakından gözlemlemişlerdir. Bu arada padişah dışında, onunla beraber dolaşanlar da tanınmamak için farklı kılıklara bürünmüşlerdir. (İpşirli, 2011). Sultan I. Abdülhamid tebdil gezmekte, çarşıları, meydanları dolaşmakta, edindiği izlenimlere dayalı olarak sadrazama veya sadaret kaymakamına hatt-ı hümayunlar yazmaktaydı (Sakaoğlu, 1994). Sultan III. Selim de tebdil gezilerinde edinmiş olduğu izlenimlerini daha sonra sadrazamına birer hatt-ı hümayunla bildirmiştir (Tızlak, 2015; 341).¹

Sultan II. Mahmud'dan itibaren son Osmanlı sultanlarının tebdil geleneğini terk ettikleri belirtilmektedir. Ancak buna karşılık bazı devlet adamlarının bu geleneği sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Örneğin Ahmed Vefik Paşa 1878 yılındaki kısa başvekilliği sırasında İstanbul'da tebdil gezerek karaborsacıları, kaçak öteberi satanları cezalandırmıştır. İstanbul'da Şehremaneti kurulduktan sonra zabıta memurlarından seçilen bir grup "tebdil" adı altında, kentte dolaşmış ve saptadıkları yolsuzlukları amirlerine bildirmişlerdir (Sakaoğlu, 1994).²

Tanzimat dönemi ile birlikte padişahların bizzat tebdil gezme şeklindeki uygulamalara başvurmadıkları belirtilmektedir (İpşirli, 2011).³ Ancak padişahların halkı gözetlemeleri âdettendir ve tebdil gezmek dışında bunun bir yolu da halkın içine devlet görevlilerini salmaktır. Gizli olarak gönderilen casuslar halkın durumu ile ilgili malumat toplayarak devlete bildirmişlerdir. Bu usul sadece Osmanlı Devleti'ne has bir uygulama değildir. Halk hakkında malumat toplamının bir yolu olarak hafiyelerin raporlarına başvurulması

¹ Sultan III. Selim'in tebdil gezilerinde kullandığı giysilerin teferruatları hakkında detaylı bilgi için bkz. Serpil Sönmez, "III. Selim'in Tebdil-i Kıyafet Bohçaları", *OTAM*, (47), Bahar.

² Sultan II. Mahmud dönemindeki istihbarat faaliyetleri için bkz. Ahmet Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İstihbarat Faaliyetleri*, Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2012.

³ Literatürde Tanzimat'tan itibaren tebdil-i kıyafet gezintilerin pek yapılmadığı belirtilmektedir. Bilhassa Sultan II. Mahmud döneminden itibaren bu geleneğin terk ettiği yönünde görüşler mevcuttur. Ancak *Cabi Tarihi*'nde Sultan II. Mahmud'un tebdil yaptığı gezinlerden söz edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ömer Cabi Efendi, *Cabi Tarihi; Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani Tahsil ve Tenkidli Metin II*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 780 ve 803. Bu geleneğin yaygın olmamakla birlikte Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine değin sürdürüldüğü yönünde aktarımlar da mevcuttur. Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde ve bilhassa başkent İstanbul'da uzun yıllar yaşamış olan ABD'li misyoner Mary Mills Patrick, Sultan Vahdettin'in saltanatının başlarında bir şeyler başarabileceğini düşündüğünü, halkına yardım edebilmek adına fevkalade bir istek sergilediğini belirtmiştir. Yazar devamında, Sultan'ın bu vesile ile saltanatının başlarında, nelerin gerçek olduğunu bizzat belirleme çabasıyla tebdil-i kıyafet şehrin sokaklarında dolaştığını belirtir (Patrick, 2017; 296). Bu anekdot dikkate alındığında son dönemlere değin yaygın olmamakla beraber padişahlar tarafından yapılan tebdil-i kıyafet gezintilerin sürdürüldüğü söylenebilir.

Roma, Sasani, İslam imparatorlukları ve dahi Bizans'ta örneğine rastlanılan bir durumdur (Ortaylı, 2008; 86). Osmanlı Devleti'nin de başvurduğu bu yöntemde hafiyeler halktan kimseler gibi kamusal alanlara girmiş ve konuşulan konular ile ilgili "havadis jurnalleri" hazırlayarak devlet yöneticilerine ilemişlerdir (Kırlı, 2018; 603). 1840'lardan sonraki jurnallerden de anlaşılacağı üzere artık bu hususta bir süreklilik ve kapsayıcılık egemen olmuştur (Kırlı, 2018; 617-618). Sultan II. Abdülhamid döneminde hafiyelik ve jurnal örgütleri etkili bir şekilde kullanılmıştır (Sakaoğlu, 1999; 478).⁴

Sokaktaki insanın ahvali hakkında bilgi sahibi olabilmek adına başvurulan tebdil gezme ve jurnal gibi uygulamaların yanı sıra padişahların toplumsal dinamikleri yakından gözlemlene imkanına sahip oldukları başka bir alan daha mevcuttu; araba seyahatleri. Bilhassa Sultan II. Abdülhamid döneminde ön plana çıkan bir durumdur. Sultan II. Abdülhamid, Cuma selmalıklarına katılmak veya Hırka-i Saadet ziyaretinde bulunmak amacıyla saraydan çıktığında araba ile gittiği güzergâh boyunca gözlemlerde bulunmuş ve herhangi olumsuz bir durum ile karşılaştığında buna yönelik düzenlemeler yapılmıştır.

Osmanlı sultanlarının merasimlere katılmak amacıyla saraydan çıktıklarında ata tercihen arabaya binmeleri çok eskilere dayanan bir gelenek olmayıp, XIX. yüzyılın ilk yarısında başlayan ve Sultan II. Abdülhamid ile süreklilik kazanan bir durumdur. Çalışmanın devamında Osmanlı padişahlarının ata tercihen araba kullanmaya geçiş süreçleri ve Sultan II. Abdülhamid'in Cuma selamlıkları, Hırka-i Saadet gibi ziyaretler vesilesiyle araba ile saraydan çıktığı yolculuklarda edindiği izlenimler neticesinde yapılan düzenlemeler üzerinde durulacaktır.

1. Osmanlı Padişahlarının Şehir İçi Ulaşım Tercihinde Yaşanan Değişim: Araba Kullanımı

Osmanlı dönemi başkent İstanbul'da araba, XIX yüzyıla değin saraya ve sarayda da bilhassa kadınlara mahsus bir vasıta olarak kullanılmagelmiştir. Kadınların erkekler gibi hayvana binmelerinin yasak olması arabayı onlar için adeta zorunlu kılmıştır. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, erkeklerin arabaya binmeyi rehavet unsuru olarak addetmelerinin bu durumun birkaç asır boyunca değişmeden sürmesine neden olduğunu belirtmiştir:

⁴ Sultan II. Abdülhamid dönemi İstihbarat Teşkilatı için bkz. Mehmet Ali Beyhan "II. Abdülhamid Döneminde Hafîye Teşkilatı ve Jurnaller", *İlmi Araştırmalar*, (8), İstanbul 1999; Emre Gör, *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İstihbarat Ağı (1876-1909)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.

“Kadınların erkekler gibi ve o tarzda hayvana binmeleri memnu olduğundan arabaya binmek hakkı öteden beri kadınlara terk olunmuştur. Harem-i hümayun, selatin-i muhtereme, vüzerâ ve rical-i devlet haremeleri büyük, dört tekerlekli, yüksekçe, etrafı kelepçe tahtadan mamul, üzeri ‘eğri’ tabir olunan mutad çember ile mahfuz, pencereleri kafesli, yaysız, ‘koçu’ tabir olunan arabalara binerlerdi. Bu koçuların derunu kadife vesair kıymetli kumaşlarla tefriş olunurdu. Cevanib-i erbaasını ihata eden tahtlalar, çiçekli, oymalı, boyalı ve altın yaldızlı, musanna ve zarif ve rükub ve nüzulü merdivenli, tuhaf tarzda şeylerdi. Ahiren yaylı arabalar istimaline başlandığından koçulara rağbet ananesi terk edildi.” (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, 2011; 105)

Saray dışında, erkek nüfustan sadece şeyhülislam ile kazaskerlerin arabaya binme hakkı bulunuyordu. Vezirler, devlet ricali ve kişiye verilen bir imtiyaz ile ayan ve eşraf ancak ata binebilirdi. On yedinci asrın ilk yıllarına kadar ricalden sayılmayan memurlar, serveti ne olursa olsun halk, şehir içinde ata binemezdi (Koçu, 1950; 34).

Osmanlı padişahları şehir içinde kadim bir gelenek olarak ata binmeyi tercih etmişlerdir. Padişahların arabaya binmesi hastalık gibi zaruri durumların dışında birkaç istisnayı geçmemiştir. Örnek vermek gerekirse Sultan III. Mustafa ancak birkaç defa arabaya binmiş, Sultan I. Abdülhamid ise yalnız bir kez o da şehrin dışına araba ile gitmiştir (Gülersoy, 20). Bu konuda istisnalar arasında yer alan padişahlardan olan Sultan İbrahim’in ayrı bir yeri vardır. Zira sınırları hassas olan Sultan İbrahim’e hekimler sık sık gezinti yapmasını ve böylece iyileşebileceğini söylemiştir. Padişah iyileşmek ümidiyle bazen at sırtında, bazen tahtırevan ile ve bazen de araba ile şehrin sokaklarında gezinmiştir. Bu gezintilerinde şehrin dar ve eğri büğrü sokaklarında karşılaştığı arabaların kendisine zaman kaybettirdiğini ve sıkıntı verdiğini görünce, 1647 yılında bir iradeyle, şehir içinde cinsi ve şekli ne olursa olsun araba kullanılmasını yasaklamıştır. Bu yasak Sultan İbrahim tahttan indirilinceye kadar (1 yıl) sürecek ve bu süre içinde İstanbul sokaklarında yalnız Sultan İbrahim’in saltanat arabalarıyla, nedimeleri için özel olarak yaptırdığı arabalar görülecektir. Bu yasağın tek kurbanı devrin sadrazamı Salih Paşa olmuştur. Bir imamın evine giderken karşısına ot arabasının çıkması üzerine çok kızan Sultan İbrahim, Sadrazam Salih Paşa’yı derhal imamın evine çağırmıştır. Bu çağırının mahiyetini bilmeyen ve başına geleceklerden habersiz olan Sadrazam, imamın evinde Padişah tarafından öfkeyle karşılanmış ve kendisine yasağı niçin tatbik etmediği sorulduktan sonra bir kuyu ipiyle boğdurulmuştur (Ünal, 1968; 25).

XIX. yüzyıla gelindiğinde arabaya binme konusundaki mevcut görüş değişmeye başlamıştır. Önceleri erkeğin binebileceği tek vasıtanın at olduğu fikri eskisi gibi

benimsenmemiştir. Ata tercihen arabaya devamlı surette binen ilk padişah, Sultan II. Mahmud olmuştur. Padişah dışında devlet erkanı ile kent ileri gelenleri de bu dönemde arabaya binmeye başlamıştır (Koçu, 2016; 100). Padişah başta olmak üzere erkeklerin arabaya binmesi, asırlardır süregelen şehiriçindeki ulaşım tercihlerinde meydana gelen büyük bir değişimi tetiklemiştir.

Sultan II. Mahmud döneminde yaşanan tek değişim ata binmek yerine arabayı tercih etmesi olmamıştır. Sultan, Topkapı Sarayı'ndan çıkıp daha modern bir saray olan Dolmabahçe Sarayı'na taşınmış, Avrupalı bir hükümdar gibi giyinmeye başlamış, sakalını da kısaltmıştır. Seleflerinin halktan uzak yaşamlarına karşılık, halk içinde görünmeye başlamış ve genellikle Avrupa stili bir faytonla İstanbul'u dolaşmıştır. İstanbul dışındaki vilayetlere de teftiş ziyaretlerinde bulunan Sultan II. Mahmud, başkentte bulunan elçiliklerde verilen davetlere, konserlere, opera ve bale gösterilerine giden ilk hükümdar olmuştur (Shaw-Shaw, 2017; 79-80).⁵ Bu durum Osmanlı padişahlarının dini merasimler dışında padişah kimlikleri ile kent içinde görünmemeleri geleneği ile örtüşmemekteydi.

Avrupa'dan gelen ve 1825 yılına değin sadece padişah tarafından kullanılan faytonun⁶, bu tarihten itibaren saray ileri gelenleri ile devlet erkanı tarafından da kullanılmasına müsaade edilmiştir (İpşirli, 1991; 242-245).

⁵ Sultan II. Mahmud Osmanlı Devleti'nin Büyük Petro'su olarak adlandırılmış ve tasarladığı ıslahat faaliyetlerinin önündeki en büyük engel olarak görülen Yeniçeri Ocağı'nı 1826 yılında kaldırmasından 1839'daki vefatına değin geçen süre zarfında muazzam bir reform programı uygulamaya girişmiştir (Lewis, 2013, 112).

⁶ XIX. yüzyılda İstanbul'da kara ulaşımının önemli araçlarının başında atların çektiği, dört kişilik tekerlekli arabalar gelir. Bunlar her dönemde aldığı şekle göre fayton, kupa, lando, hanto, koçu, kâtip odası ve talika gibi isimlerle anılırdı (Nazır, 290); İlerleyen süreçte yaygın olarak kullanılan arabalar daha ziyade fayton, kupa ve lando tarzı arabalar olmuştur. Fayton adı Fransızca Phaeton (Faeton) gelen körüklü açık bir tür binek arabasıdır. Dört tekerlekli olan bu arabaya çift at koşulurdu. Arabacı, arabanın ön kısmında bulunan yüksek yere otururdu. Genellikle dört kişilik olan faytonlarda iki kişi yüzleri gidiş istikametinde arkaya sabit yere, iki kişi de onların karşısına bakan yere otururdu (Gülersoy, 1981; 29).

Şekil 1. Sultan II. Mahmud'a ait saltanat arabası (İşeri-Yaşar, 2021, 144)

Sultan II. Mahmud ata tercihen arabaya devamlı binen ilk Osmanlı hükümdarı olmuştur. Fakat araba ve onun da Avrupa tiplerininin İstanbul yaşamına girmesi oğlu Sultan Abdülmecid döneminde olmuştur (Gülersoy, 22). Bu dönemde araba kullanımı yaygın bir hale gelmiştir. Sultan Abdülmecid döneminde İstanbul'da araba kullanımı yaygınlaşmakla beraber bilhassa Avrupa tarzı arabalara rağbet artmıştır. Bu dönemde padişahın kendisi de Avrupaî arabalarla dolaşmış ancak Cuma selamlığına at üzerinde gitmiştir. 1844 yılında Mekteb-i Tıbbiye'ye giderken dört beyaz atla çekilen arabayı bizzat kendisi kullanmıştır. 1856 yılında İngiltere elçiliğinde verilen baloya da saltanat arabası ile katılmıştır (İpşirli, 1991; 242-245).

Sultan Abdülmecid döneminde araba kullanımı yaygınlaşmıştır; Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid devirlerinde İstanbul, herhangi bir Avrupa şehri gibi her köşesinde kira binek arabası bulunabilen bir kente dönüşmüştür (Koçu, 2016; 100).

Şekil 2. Sultan Abdülaziz'e ait saltanat arabası (İşeri-Yaşar, 2021; 144)

Sultan Abdülaziz, Avrupa seyahati sonrasında arabalarla oldukça ilgilenmiş ve Avrupa hükümdarları gibi saltanat arabaları serisi oluşturmak için faaliyetlere girişmiş, bunun için Fransa ve İngiltere'den örnekler getirtmiştir (İpşirli, 1991; 242-245). Sultan II. Abdülhamid döneminde araba kullanımında artış yaşanmakla beraber kira arabalarının artması neticesinde araba kullanımı genele yayılmaya başlamıştır.

2. Sultan II. Abdülhamid'in Araba ile Yaptığı Seyahatlerden Kesitlerle Başkent İstanbul'da Yapılan Bazı Düzenlemeler

Sultan II. Abdülhamid'in⁷ padişahlık yaptığı 1876-1909 yılları Osmanlı Devleti'nin egemenlik sahasında bulunan bölgelerde, milliyetçilik hareketleri ile başlayan süreçte ciddi toprak kayıpları yaşanmıştır (Küçük, 1988). Bu dönem ayrıca dünya gündeminde

⁷ Sultan II. Abdülhamid, Sultan Abdülmecid'in ilk oğlu olan V. Murad'dan sonra doğan ikinci oğludur ve 1842 yılında Çırağan Sarayı'nda dünyaya gelmiştir. Annesi Çerkes asıllı Tır-i Müjgan Kadınefendi genç yaşta vefat ettiğinde Sultan Abdülmecid'in 5. zevcesi olan ve çocuğu olmayan Perestu Kadın tarafından büyütülmüştür (Öztuna, 2017; 492).

de dengelerin değiştiği ve dñnyanın büyük bir savaşa doğru ilerlemeye başladığı bir dönem olmuştur.

Siyasî gelişmelerin dışında Sultan II. Abdñlhamid'in saltanat yılları, başkent İstanbul'da günlük hayatta ciddi değişimler yaşanmıştır. Ulaşım sektöründe yeni ulaşım vasıtalarının sisteme dahil olmasının yanı sıra araba kullanımı konusunda da ilerlemeler kaydedilmiştir. Bizzat padişah ve saray erkânı arasında araba kullanımının yaygınlaşması ve araba masraflarının önemli gider kalemleri arasında yer alması dışında arabalar merasimlerin de ayrılmaz bir parçası durumuna gelmiştir. Önceki padişahlar döneminde araba kullanımı konusunda bazı eşikler aşılmış ve araba kullanımı nispeten artmıştır. Ancak Sultan II. Abdñlhamid döneminde araba, Cuma selamlığı dahil genel olarak merasimlerin bir parçası durumuna gelmiş ve devlet kurumlarında da gittikçe yaygınlaşan bir kullanım alanına sahip olmuştur (Yıldırım, 2024; 136).

Sultan II. Abdñlhamid, Cuma namazları, bayram namazları ve Hırka-i Saadet ziyaretleri gibi resmî törenler dışında saraydan çıkmadığı için eleştirilmiştir (Sakaoğlu, 1999; 478). Ancak saraydan çıkmayan bir padişah olarak toplumsal hafızada iz bırakmış olsa da iktidarı döneminde toplumun hayatına “*görünmeden görünür*” olarak nüfuz etmiş ve pek çok yerde varlığını hissettiren bir padişah olmuştur. Osmanlı Devleti'nde padişahın kamusal alandaki görñnñrlñęü ağısından en etkili olanları törenler, basın, kamu yatırımları ve hayır işleri olarak sıralanabilir (Demirel, 2019; 95).

Şekil 3. Sultan II. Abdülhamid'in Cuma namazına gidişi (İBB Atatürk Kitaplığı; 20.10.2024)

Sultan II. Abdülhamid, Cuma namazları, bayram namazları ve Hırka-i Saadet ziyaretleri gibi vesilelerle saraydan ayrılması gerektiğinde araba ile seyahat etmiştir. Sultanın, genel itibariyle gösterişten pek hoşlanmadığı ve sade giyinmeyi tercih ettiği belirtilir ve bu tercihi kullandığı saltanat arabasına da yansımıştır. Zira saltanat arabası olarak sade bir saray faytonunu kullanmıştır.

Padişahın araba veya atla bir yere gitmesi halinde buna ait düzenlemeleri yapan bir müdürlük mevcuttu. Gidiş Müdürlüğü denen bu makamda Hacı Mahmud Efendi görevlendirilmişti. Belirtildiğine göre bu zat padişahın güvenini kazanmış emektarlardandı (Tahsin Paşa, 2021; 26). Padişahın arabasını kullanacak olan arabacının ise hem tecrübeli hem de padişahın güvenini kazanmış biri olması gerekmektedir.

Osmanlı padişahlarının Cuma namazını kılma amacıyla camiye gidiş ve dönüşü, Cuma selamlığı adı verilen bir merasimle olurdu. Halkın hükümdar ile teması noktasında önemli

bir işlev gören bu merasim, dini yönünün yanı sıra hukuki, sosyal ve kültürel açıdan da önem arz etmekteydi (İpşirli, 1993; 90).

Sultan II. Abdülhamid'e kadar Osmanlı padişahları çeşitli vesilelerle arabaya binmiş ancak Cuma selamlığı gibi merasimlere at üzerinde gitmişlerdir. Cuma selamlığına at ile gitme geleneğinin bozularak onun yerine araba ile gitme usulünün getirilmesi konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Bunlardan birinde Sultan II. Abdülhamid'in dış ağrısı sebebiyle yüzünün şişmiş olmasından dolayı 3 Aralık 1876'da araba ile Ayasofya Camii'ne Cuma selamlığına çıkmasıyla bu geleneğin başladığı belirtilir (İpşirli, 1991; 245).

Sultanın araba ile selamlığa çıkma gerekçelerinden bir diğerinde ise at ile seyahat esnasında geçirilen bir kaza olayı olduğu belirtilir. Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu, onun da tıpkı selefleri gibi Cuma selamlığına at ile gitmekte iken bu yolculuklardan birinde geçirdiği kazadan dolayı arabayı tercih ettiğini belirtmiştir:

“Fakat bilhassa binicilikte çok usta idi. En azgın atları bile idare edebilmesi sayesinde, padişahlığında başına gelen mühim bir kazadan kurtulmuştur: padişahlığının beşinci veya altıncı yılında, bir Cuma selamlık alayını Ortaköy Camii'nde yaptırmış. O güne kadar Selamlıklara atla gidermiş Mutadî üzere yine atla çıkmış. Kimler ve nasıl yapmışlarsa ata neft yağı sürmüş oldukları için saraydan camiye kadar pek ziyade güçlük ve birkaç defa yere çarpılmak tehlikesini atlatacak şekilde usta binici olması sayesinde gidebilmiş. O günden sonra da bir daha atla selamlığa çıkmamış. Ondan sonra araba kullanmaya başlamış.” (Osmanoğlu, 2022; 34-35)

Sultan II. Abdülhamid, önceleri İstanbul'un çeşitli camilerinden birinde selamlığa çıkarken 1890'lardan sonra yavaş yavaş Dolmabahçe ve Sinan Paşa Camiilerinden, Beşiktaş Şazeli Dergâhı, Teşvikiye Camii, Ortaköy ve Yıldız'daki tekkeden ileri gitmemeye başlamıştır. Yıldız Sarayı'nda ikamet etmeye başladıktan sonra, ikamet ettiği sarayın yakınına Hamidiye Camii'ni yaptırmış Cuma namazlarını düzenli olarak burada kılmaya başlamıştır (Ayyıldız, 2008; 39).

Cuma selamlığına gitmesi esnasında Sultan II. Abdülhamid, oğlu Burhaneddin Efendi ile beraber arabaya biner, işaretiyle serasker olan paşa da karşısına otururdu. Araba, İstabl-ı Amire ve musahiplerden oluşan bir kafil ile hareket ederdi. Dış kapıya gelindiğinde damat paşalar, mabeyinciler ve yaverler de kafil ile dahil olurlardı. Alay, devlet adamları ve askeri komutanlardan oluşan saflar arasından geçerek camiye ulaşırdı. Camide

padişahı, şeyhülislam, evkaf nazırı ve feraset-i şerife vekili karşılardı (Tahsin Paşa, 2021; 202).

Dönüş resmî olmadığından padişah iki atlı hususî arabasını kendisi kullanır, Burhaneddin Efendi de onun arabasına biner, diğer oğullarından Abdülkadir Efendi sağında, Ahmed Efendi solunda olduğu halde ata binerler, bu şekilde saraya ulaşırlardı (Osmanoğlu, 2022; 65). Sultanın dönüşte kullandığı bu saray faytonunu arabacı başı cami avlusuna getirir, kendisi saraya yaya dönerdi. Gayet sade fakat son derece zarif olan arabanın körüğü daima yarı açık bırakılırdı (Koçu, 2016; 102).

Sultan II. Abdülhamid, daha önce belirtilen gerekçelerle saraydan araba ile çıktığında gidiş ve dönüş yolculuğu esnasında çevreyi gözlemlemiş ve farketdiği olumsuz durumlara müdahalede bulunmuştur. Örneğin Eylül 1890'da bir cuma günü selamlık töreninden sonra Dolmabahçe ve Teşvikiye yolundan dönerken padişahın dikkatini çirkin bir manzara oluşturan ve saçaklardan zemine kadar inen su boruları çekmiştir. İlgili belgenin içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla hasahırın saçaktan zemine kadar olan su borularının kırıldığı ve bunların derhal yaptırılması, pencerelerin camları ve çerçevelerinin kırık olması nedeniyle kötü görüldüğü dolayısıyla bunların da tamir ettirilmesi gerektiği veya o kısımdaki duvarın yükseltilerek fena görüntünün kapatılması padişah tarafından emredilmiştir (BOA. HH. İ, 78/11).

Nisan 1892'de ise Sultan II. Abdülhamid, Cuma selamlığından dönerken yolda tesettür kurallarına uygun giyinmeyen Müslüman kadınlara rastlamıştır. Saraya döndüğünde bu durumla ilgilenmiş ve devletin selametinin kadın-erkek bütün Müslümanların şeriat kurallarına uymalarıyla mümkün olacağından, Müslüman kadınların tesettür kurallarına uygun giyinmeleri gerektiğini belirterek bu hususta gerekenlerin yapılmasını emretmiştir (BOA. Y.PRK.DH. 5/33; BOA. DH.MKT. 1938/106). Ancak ilerleyen süreçte padişah benzer görüntülerle yine karşılaşmıştır. Zira, 1904 yılının ocak ayında Yıldız Sarayı'na dönüş esnasında yolda gördüğü Müslüman kadınların giyimlerinin İslam şiarına uygun olmadığını belirterek örtünmenin gereklerine özen gösterilmesini istemiş ve bu hususta gerekenin yapılmasını emretmiştir. Padişahın Müslüman kadınların İslamiyet'in şiarına aykırı bir kıyafette gezmeleri hususunda verdiği emir üzerine, hükümet tarafından bu konuda memur ve katiplere tebligat yapılması ve halka da münasip vasıtalarla

tavsiyelerde bulunulması kararlaştırılmıştır. Konunun gazeteler ile de ilan edilmesi gerektiği ayrıca belirtilmiştir (Engin, 2021; 76-77).

Sultan II. Abdülhamid'in haftada bir defa Cuma selamlıkları vesilesiyle camiye gitmesinin yanı sıra her yıl Hırka-i Saadet'i⁸ ziyaret vesilesiyle de saraydan çıkarak Topkapı Sarayı'na gitmesi gerekmektedir. (Tahsin Paşa, 2021; 201). Yıldız Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na alayla gidilen bu ziyarette, sahil yolu takip edildiğinden Galata Köprüsü üzerinden Topkapı Sarayı'na kırk beş dakikada ulaşılmaktaydı. Padişahın geçtiği güzergâh boyunca halk, askerler ve mektep öğrencileri sıralanarak tezahüratlarıyla padişahı selamlamaktaydılar. (Demirel, 2019; 97). Sultan II. Abdülhamid'in önem verdiği törenlerden olan ve Ramazan ayının on beşinci günü yapılan Hırka-i Saadet Alayı'na kara yolu ile gidilebildiği gibi bazen deniz yolu ile de gidilebilmekteydi. Sultan burada büyük bir törenle Hırka-i Saadet'i ziyaret eder, vekiller, ulema, komutanlar, üst düzey devlet adamları bu törene davet edilirdi. (Tahsin Paşa, 2021; 199).

Sultan II. Abdülhamid'in, 1902 yılının Eylül ayında Hırka-i Saadet dönüşünde yolda karşılaştığı bazı gençler dikkatini çekmiştir:

“Padişah efendimiz hazretleri bundan bir süre önce Hırka-i Saadet ziyaretinden saraya dönüşlerinde, güzergâh üzerinde bazı serseri gençlere tesadüf etmişti. Maişetlerini teminden mahrum bulunan bu gençlerin ötede beride işsiz güçsüz dolaşmakta oldukları tahkikat neticesi anlaşılınca padişah iradesi ile bir kısmı Tersaneye bir kısmı ise Tophaneye yerleştirilmişlerdi. Bunlardan Tersaneye kaydolunanlardan bir mızıkâ bölüğü oluşturulduğu gibi, Tophaneye yerleştirilenler de padişahımızın lütfu sayesinde beceri kazanarak liyakat ve derecelerine göre askeri rütbeye bile nail olmuşlardı. Velhasıl padişahımızın yardımları sayesinde bunların hem hallerini ve ahlaklarını ıslah ettikleri, hem de ilim ve sanat tahsil ederek, evvelce içinde buldukları sefaletten nefislerini kurtardıkları malumdur. Halihazırda İstanbul'da yine o konumda olan bir takım İslam çocuklarının mahrumiyet ve sefalet içinde kalmaları padişahımızca caiz görülmediğinden, maişetlerini temin etmekten yoksun bulunan bu gibilerin bir taraftan ahlaklarını düzeltmeleri diğer taraftan ise ilim ve beceri kazanmalarına yönelik olmak üzere ıslahhaneler tarzında bir takım özel yerler tedarik edilerek, bulunacak çocukların orada talim ve terbiye edilmeleri ve sanata alıştırılmaları her cihetten hayırlı olacağından, keyfiyet hükümetçe müzakere edilmeli ve yirmi-otuz bin liraya meydana gelebilecek ıslahhane yapılıncaya kadar münasip bir yerin kiralanması mümkün olabileceğine nazaran, hemen şimdi teşebbüse geçilerek kiralanacak yerin kararlaştırılması ve bir

⁸ Hırka-i Saadet, Hz. Peygamberin ashabından Kâ'b b. Züheyr'e hediye ettiği hırkadır ve Topkapı Sarayı'nda sergilenmektedir (Atasoy, 1998; 374).

nizamname ile memurların vazifelerini ihtiva eden bir talimatnamenin kaleme alınarak mazbata ile gönderilmesi Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindedir.” (Engin, 2021; 88)

Konu ile alakalı Maarif Nezareti ile yazışmalar yapılarak serseri gençler ile işsiz güçsüz dolaşan Müslüman çocuklarının talim ve terbiyeleri için bir ıslahhane inşa edilmesi istenmiştir (BOA. BEO. 1916/143656).

Sultan II. Abdülhamid’in bilhassa Hırka-i Saadet ziyaretlerinde üst düzey güvenlik önlemlerinin alınması, yol güzergahında gerekli tedbirlerin alınarak emniyetin sağlanması gerekmektedir (BOA. ZB. 600/127). Padişahın, Hırka-i Saadet’i ziyaret için Topkapı Sarayı’na gelecek olması münasebetiyle güzergahtaki inzibati tedbirlere serkomiserler tarafından özenle dikkat edilmesi istenmiştir (BOA. ZB. 598/113). Konu ile alakalı bir belgede sultanın Hırka-i Saadet’i ziyareti münasebetiyle geçeceği güzergahta her türlü tedbirin alındığı, burada bulunan bütün mevkilerin zaptiye memurları tarafından teftiş edileceği ve gözlem altında tutulduğu belirtilmiştir. Ayrıca Ramazan’ın on beşinci gününe değin dışarıdan Dersaadet’e gelecek olanlara karşı dikkatli olunacağı, Galata ve Beyoğlu gibi semtlerde bulunan otel, han, pansiyon gibi mahallerin daima teftiş edileceği, emanete verilecek jurnaller doğrultusunda tehlike arz ettiği düşünülenler hakkında gerekli olan işlemlerin yapılacağı da belirtilmiştir. Bu arada komite mensubu Ermenilere karşı tedbirli olunması gibi hususlara da dikkat edilmesi gerektiği de vurgulanmıştır (BOA. Y.PRK.ŞH. 14-6).

Sultan II. Abdülhamid’in, Hırka-i Saadet’i ziyaret edeceği gün güzergahtaki deniz vasıtalarının hareketinin yasaklandığı bilinmektedir. Zira konu ile alakalı bir belgede güzergâh üzerinde mavna, kayık, sandal gibi deniz vasıtalarının bulundurulmamasına dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca İstanbul, Kadıköy, Üsküdar vesaire iskelelerden Ortaköy, Beşiktaş, Kabataş, iskeleleriyle İstanbul cihetine kayık sandal gibi deniz vasıtalarının hareketine müsaade edilmemesi gerektiği de ilgili polis merkezlerine bildirilmiştir (BOA. ZB. 600/128).

Alınan bütün güvenlik önlemlerine rağmen yolda istenmeyen durumlar yaşanabilmekteydi. Bu hususta Ayşe Osmanoğlu, padişahın Topkapı Sarayı’na karadan gittiği bir ziyaret esnasında arabasına tanımadıkları bir şahıs tarafından kundaklı bir çocuk atıldığını belirtmiştir: “*Kundaklı bir çocuğun böyle top gibi atılacağı kimsenin hatır ve hayalinden geçmediği için Ahmed Efendi bomba atıldığı zannı ile kendisini*

fedakarane attan aşığı atıp çocuğı kapmıştır.” Bunun çocuk olduğunun anlaşılması üzerine Sultan II. Abdülhamid’in, çocuğun babasının arzularını sorduğı, ihsan verdiği ve hatta çocuğa da hayatı boyunca maaş bağlattığı belirtilmiştir. (Osmanoğlu, 2022; 47-48).

Bu yolculuklardan birinde kundaklı bir bebeğın arabaya atılmasının yanı sıra bir başka yolculuk esnasında İsmail Hakkı Efendi adlı bir şahsın arabaya yaklaşması da tedirginliğe neden olmuştur. Padişahın Hırka-i Saadet ziyaretinden dönerken arabasına yaklaşan İsmail Hakkı Efendi divan-ı harbe sevk edilmiştir. Hassa Ordu-yu Hümayun Nizamiye Sanayi Alayı’nın birinci taburunun beşinci bölüğü yüzbaşısı olan İsmail Hakkı Efendi, padişaha arzuhal vermek üzere iken bargir ve arabalar arasında kalmış ve oradaki görevliler tarafından kurtarılmıştır. Divan-ı harbe sevk edilen İsmail Hakkı Efendi’nin kurulan mahkeme neticesinden anlaşıldığı kadarıyla kişisel bir sebepten ötürü padişaha arzuhal vermek istemiştir (BOA. Y.MTV, 80/39).

Sultan II. Abdülhamid’den 1909 yılında Osmanlı tahtına çıkan Sultan V. Mehmed Reşad döneminde çeşitli vesilelerle gerçekleştirilen araba seyahatleri esnasında benzer olaylar yaşanmıştır. Sultan’ın, Sinan Paşa Camii’nde yapılan selamlık töreni sonrasında araba içinde ilerlediği sırada on sekiz kişiden meydana gelmiş bir kafilе kendisinin binmiş olduğu arabaya hücum edercesine koşmaya başlamışlardır. Heyecana sebep olan bu insanlar, ellerindeki emlak ve araziye zorla almaya çalışan Hüseyin Paşa adındaki zorbayı şikâyet etmek için böyle bir yola başvurmuşlardı. Çaresiz durumlarını padişaha bildirmek isteyen bu köylüler ellerindeki dilekçeyi padişaha sunmak istemişlerdi. Durumun anlaşılması üzerine Sultan V. Mehmed Reşad, yanındakilere bu mesele ile yakından ilgilenmelerini emretmiştir (Lütfi Bey; 205).

Sultan V. Mehmed Reşad döneminde başmabeyinci olan Lütfi Bey, Sultan V. Mehmed Reşad’ın gezintilerde ve selamlık törenlerinde yolu üstünde bulunan ya da kendisini karşılamak, görmek için düzölen okul öğrencilerine hediye vermekten çok hoşlandığını belirtir:

“Bir gün Balmumcu Köşkü’ne giderken yolda gördüğü perişan kılıklı ve yüzü sarılı bir adam padişahın dikkatini çekmişti. Arabasını durdurup onu yanına çağırtdı. Yoksul ve hasta olduğunu anlayınca kendisine hatırı sayılır ihsanlarda bulundu. Ancak bundan sonra -nasıl haber alırlardı bilinmez- hünkarın geçeceği yerlerde hemen her seferinde böyle yüzü gözü sarılı kimselere tesadüf eder olduk.” (Lütfi Bey, 142).

Lütfi Bey'in aktardığı anılarından anlaşıldığı kadarıyla Sultan V. Mehmed Reşad döneminde gerçekleştirilen araba seyahatlerinde de padişah güzergâh boyunca karşılaştıkları ile alakadar olmuştur. Ancak yeni padişahın bu seyahatleri Sultan II. Abdülhamid'in seyahatleri gibi dini merasimler ile sınırlı kalmamıştır. Zira yeni padişah muşrutiyetin yeniden ilanı ile oluşan rejim içerisinde siyasi ve sosyal yönü ağır basan pek çok aktiviteye -açılış, mezuniyet vs- katılmaya başlamıştır.

SONUÇ

Çalışmada Osmanlı padişahlarının halkın durumu ile yakından ilgilendiği uygulamalar incelenmiştir. Bu uygulamalardan ilki, padişahların ve üst düzey devlet görevlilerinin tebdil-i kıyafet dolaşmaları olmuştur. Bu şekilde kimliğini gizlemek koşuluyla halkın arasına karışan padişahların tebaanın durumunu yakından gözleme imkânına eriştiği söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinden itibaren başvurulan bir uygulama olan padişahların tebdil-i kıyafet dolaşmaları XIX. yüzyıla değin sürmüştür ancak bu yüzyılda etkili kullanılan bir yöntem olmaktan çıkmıştır.

Bu örneklerden anlaşıldığı kadarıyla tamamı olmasa bile bazı padişahların halktan bağımsız izole bir yaşam sürdürmeyi reddederek halkı yakından gözlemek istedikleri tespit edilmiştir. XIX. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde padişahların tebdil-i kıyafet dolaşma geleneğini eskisi gibi tercih etmediği anlaşılmakla beraber halkın durumunu takip edebilmenin farklı yollarına başvurduğu gözlemlenmiştir. Devletin halk hakkında malumat sahibi olabilmesinin bir diğer yolu ise hafiyelerin verdiği havadis jurnalleri olmuştur. Bu uygulamada devletin görevlendirdiği şahıslar kimliklerini gizlemek koşuluyla kamusal alanlarda gündelik hayatın durumunu ve konuşulan konuları merkeze bildirerek, gündelik hayatın devlet tarafından kısmen de olsa bilinmesine olanak sunmuşlardır.

Tebdil gezmek veya hafiyeler tarafından verilen havadis jurnalleri ile bilgi edinmenin yanı sıra halkı yakından gözlemlemenin bir yolu daha vardı. Bu yol, padişahların çeşitli vesilelerle saraydan çıktıkları ve güzergâh boyunca gözlem yapabildikleri kısa seyahatlerdi. Çalışmada konu ile alakalı Sultan II. Abdülhamid dönemi üzerinde durulmuştur.

Sultan II. Abdülhamid, saraydan pek çıkmayan ve jurnaller vasıtasıyla halkın gündemini takip eden bir padişah olarak nitelendirilmesine rağmen Cuma selamlığı veya Hırka-i

Saadet ziyaretleri vesilesiyle saraydan çıktığı zamanlarda güzergâh boyunca kent yaşamını gözlemlemiştir. Padişah bu gözlemlerinde olumsuz durumlara rastladığında, saraya döner dönmez bunları düzeltmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bu durumda padişahın araba ile seyahat etmesi de önem arz etmektedir. Zira ata tercihen araba seyahatlerinin daha konforlu olması hasebiyle çevreyi gözlemlemek mümkün olmuştur. Ancak bu seyahatler esnasında yüksek güvenlik önlemleri arasında, kentnin sadece belirli bir kısmının gözlemlenebilmesi nedeniyle kent geneline yönelik çıkarımların mümkün olmadığı da belirtilmelidir.

KAYNAKÇA

- Atasoy, N. (1998). "Hırka-i Saadet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt. 17, 374-377), İstanbul: TDV Yayınları.
- Ayyıldız, N. (2008). *II. Abdülhamid Dönemi Saray Merasimleri*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey. (2011). *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, A. Ş. Çoruk, (Haz.), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Beyhan, M. A. (1999). "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Jurnaller", *İlmi Araştırmalar*, (8), İstanbul.
- Demirel, F. (2019). "Sultan II. Abdülhamid'in Kamusal Alanda Görünürlüğü", Mehmet Bulut vd. (Ed.), *Sultan II. Abdülhamid Dönemi; Siyaset, İktisat, Dış Politika, Kültür Eğitim*, içinde (95-111), İstanbul: İstanbul Zaim Üniversitesi Yayınları.
- Engin, V. (2021). *Sultan II. Abdülhamid ve İstanbul'u*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gör, E. (2018). *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İstihbarat Ağı (1876-1909)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gülersoy, Ç. (1981). "Eski İstanbul Arabaları", *Yıllarboyu Tarih Dergisi*, (8), Ağustos, 25-29.
- Gülersoy, Ç. *Eski İstanbul Arabaları*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını.
- Hierosolimitano, D. (2023). *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, Erhan Afyoncu-Uğur Demir, (Ed.), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İpşirli, M. (1991). "Araba", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt. 3, 242-245), İstanbul: TDV Yayınları.

- İpşirli, M. (1993). "Cuma Selamlığı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt. 8, 90-92), İstanbul: TDV Yayınları.
- İpşirli, M. (2011). "Tebdil Gezmek", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt. 40, 213-214), İstanbul: TDV Yayınları.
- İşeri, K., Yaşar, S. (2021). "Topkapı Sarayı Müzesi Saltanat Arabalarından Örnekler ve Belgeleme Çalışmaları", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, (82), 139-155.
- Kırlı, C. (2018). "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol", Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, (Ed.), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (601-624), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koçu, R. E. (1950). *Osmanlı Tarihinde Yasaklar*, İstanbul: Şaka Matbaası.
- Koçu, R. E. (1971). "Eski İstanbul'da Araba ve Arabacılar", *Hayat Tarih Mecmuası*, (2), Mart, 23-28.
- Koçu, R. E. (2016). *Tarihte İstanbul Esnafı*, İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Kumaştaşlıoğlu, S. (2023). "Bir Savaş Hilesi Olarak Tebdil-i Kıyafet: Hz. Ali Cenknamelerinde Hz. Ali'nin Tebdil-i Kıyafet Ederek Mücadelesi", Emine Gürsoy Naskali, (Haz.), *Tebdil-i Kıyafet* içinde (137-157), Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Küçük, C. (1988). "Abdülhamid II", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt. 1, 216-224), İstanbul: TDV Yayınları.
- Lewis, B. (2013). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Boğaç Babür Turna, (Çev.), Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri*, İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Nazır, B. *İstanbul Esnafı; Tarih, Edebiyat ve Folklorunda*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). *Osmanlı Sarayında Hayat*, İzmir: Yitik Hazine Yayınları.
- Osmanoğlu, A. (2022). *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ömer Cabi Efendi. (2003). *Cabi Tarihi; Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani Tahlil ve Tenkidli Metin II*, Ankara: TTK Yayınları.
- Öztuna, Y. (2017). *Osmanlı Devleti Tarihi; Siyasi Tarih 1*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1983). "Tebdil Gezmek", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 3, MEB. Yayınları, İstanbul, s. 428.

- Patrick, M. M. (2017). *Son Sultanların İstanbul'unda; Siyaset Modernleşme Yabancı Okullar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Sakaoğlu, N. (1994). "Tebdil Gezmek", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (Cilt. 7, 230-231), İstanbul.
- Sakaoğlu, N. (1999). *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Shaw, S. J., Shaw, E. K. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt 2, İstanbul: E Yayınları.
- Sönmez, S. (2020). "III. Selim'in Tebdil-i Kıyafet Bohçaları", *OTAM*, (47), Bahar, 77-104.
- Tahsin Paşa. (2021). *Yıldız Hatıraları*, Ahmet Zeki İzgöer, (Haz.), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tızlak, F. (2015). "Hatt-ı Hümayunlar Işığında III. Selim Döneminde İstanbul'da Fırınlardan ve Ekmeklerin Tebdil-i Kıyafetle Denetimi", *Cedrus*, III, 337-350.
- Uzun, E. (2013). "Sultan I. Mahmud'a Ait Bir Ruzname (H. 1141/M. 1734)", *Turkish Studies*, (8), 687-703.
- Ünal, E. (1968). "İstanbul Tarihinde Taşıt; Arabalar", *Hayat Tarih Mecmuası*, (8), 20-27.
- Yıldırım, M. (2024). *Sultan II. Abdülhamid Dönemi İstanbul Arabacıları*, Doktora Tezi, Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Yüksel, Ahmet. (2012). *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İstihbarat Faaliyetleri*, Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babialı Evrak Odası (BEO.) 1916/143656, H. 06.06.1320.

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.) 1938/106, H. 05.09.1309

Hazine-i Hassa İradeler (HH. İ.) 78/11, H. 03.02.1308.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.) 80/39, H. 06.01.1311.

Yıldız Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.) 5/33, H. 05.09.1309.

Yıldız Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK.ŞH.) 14-6, H. 13.09.1324.

Zaptiye (ZB.) 598/113, R. 07.08.1323; 600/127, R. 27.07.1324; 600/128, R. 27.07.1324.